देशभेदजाश्वलक्ष्म "अश्वानां जन्मदेशांस्तु प्रवक्ष्याम्यनुपूर्व्वशः । उत्तमानां च मध्यानां हीनानां चैव संमतान् । उत्तमास्त्वधिकाः प्रोक्तास्तथापारसिकाश्च ये । कोङ्कणाश्चैव ये वाहा पृष्ठजा ये च कीर्त्तिताः । उरौजाताश्च कीराश्च तुरुष्का माण्डवाश्च ये । पार्व्वताः सैन्धवा मध्यास्तथा सारस्वता हयाः । संभलाश्चाष्टलाश्चैव जटादेशोद्भवाश्च ये । अधमाष्टङ्कणैः सार्द्धं ये च प्राग्दक्षिणोद्भवाः । वृत्तदीर्घाञ्चितग्रीवाह्रस्वकर्णा महाहयाः । महाकाया महोरस्का निस्त्रासास्तेऽधिका मताः । अत्यन्तं विनतं येषां निर्म्मांसं च मुखं भवेत् । पीनेन कटिदेशेन मुखराश्च भवन्ति ते । अध्वन्याश्च महासाराः संग्रामे चैव पूजिताः । अपि शस्त्रहताङ्गश्च नैव मुञ्चति सादिनम् । पारसीकोऽधिकस्तस्मात् कोङ्कणाः किञ्चिदूनकाः । स्थूलाः स्थूलशारीराश्च प्रस्थाने दीर्घपृष्ठकाः । कोङ्कणदेशजातानां मध्यमानां च वाजिनाम् । नाधिकैः सदृशं वक्त्रं बाहुल्येन विनिर्देशेत् । सुवृत्तदेहतीक्ष्णश्च स्वप्रमाणेन मध्यमः । उरुजातः समुद्दिष्टः किञ्चित्स्थूलो मनाग्जवः । अतिस्थूलोऽतितीक्ष्णश्च ह्रस्वग्रीवोरुकस्तथा । तुरुष्कः कीर्त्तितो वाजी स्थूलवक्रमुखश्च यः । कोङ्कणाकारदेहस्तु भवेन्माण्डविको हयः । शान्त्या चैव प्रमाणेन केवलं नैव तत्समः । सिन्धुदेशोद्भवो वाजी पृष्ठजश्चारुकोरुकः । आननं चापि दीर्घं च तस्य पृष्ठं प्रकीर्त्तितम् । शान्त्या चैव जवेनापि रणशूरस्त्वयं मतः । सादिभक्त्येच्छया यातिताजिकादधिकस्तथा । परिमण्डलदेहास्तु तीक्ष्णकर्णमुखा हयाः । पृष्ठदेशोद्भवा दृष्टास्तथा सारस्वताश्च ये । लम्बकर्णजटश्चैव आष्टलः परिकीर्त्तितः । सम्भलः श्लिष्टजानुश्च पदा पश्चाद्बलोपमः । वर्त्तुलाश्चापि ह्रस्वाश्च टङ्कणाः परिकीर्त्तिताः । दाक्षिणात्यो भवेत्कुण्ठो योऽधन्यः सर्ववाजिनाम् । जवहीना महादुष्टा पूर्व्वदेशसमुद्भवाः । वाजिवद्देशजानां च वेशं विद्याद्विचक्षणः" ।

अथाश्वानां विप्रादिजातिः "साम्येन जायते जाति र्ज्जातिरूपेण वाहयेत् । साम प्रदानं दण्डं च त्रिविधं विनियोजयेत् । त्रासी लुब्धोदयालुश्च विप्रः स परिकीर्त्तितः । शूरश्च दृढमन्युश्च क्षत्रियस्तुरगः स्मृतः । पापिनः कल्परूपाश्च दुष्टाः वैश्याः प्रकीर्त्तिताः । विरूपा विषमाश्चैव शूद्राश्चण्डा उदाहृताः । ब्राह्मणान् शक्तिदानेन साम्ना चैव तु क्षत्रियान् । वैश्यान् दण्डेन शब्देन शूद्रान् दण्डेन वाहयेत्" ।

अथ भद्रजात्यादि हेमा० प० ख० । "युद्धेऽध्वनि तथाग्नौ च समः पीड़ां नियच्छति । योवा व्रजति शीघ्रं च येन केनचिदासितः । धृतिं गच्छति सर्वत्र भद्रजातिस्तुरङ्गमः । मङ्गल्यो लक्षणैर्युक्तः किञ्चित्त्वेव विगर्हितः । शीघ्रं गृह्णाति शिक्षां च क्षिप्रं च प्रतिमुञ्चति १ । रात्रौ स्वपिति न तथाह्न्युपविष्टस्तुरङ्गमः । तुरङ्गमाणां क्रोधीव कामी चेर्षालुरेव च । आदौ शूरस्ततः पश्चाद्भीतत्वमुपगच्छति । न केनापि प्रकारेण चिरं पालयते तु यः । एवंविधस्तु विज्ञेयो मन्दजातिस्तुरङ्गमः २ । ईर्ष्यी भीतस्तथा त्रासी तथा सर्वत्र शङ्कितः । प्रसार्य्य गात्रं सकलं दिवा वा यदि वा निशि । सततं जातनिद्रोऽन्यान् वाधते च तुरङ्गमान् । न च वेत्ति प्रकरांश्च म्लानिं शीघ्रं च गच्छति । न च तुष्टिं समाप्नोति मृगजातिस्तुरङ्गमः ३ । मिश्रैर्गुणैः स्यान्मिश्राख्यस्तथैव बड़वा गुणैः ४ । भद्रः श्रेष्ठोहयोज्ञेयो जातिरेषा तु वाजिनाम् । मिश्रोमिश्राधिकोज्ञेयोगुणदोषैः समासतः" । वर्णभेदेन अन्या अपि संज्ञाः शालिहोत्रे दर्शिता विस्तरभयान्नोक्तास्ततएवावसेयाः ।

वृहत्संहितायां लक्षणादि समासेनोक्तम् "दीर्घग्रीवाक्षिकूटस्त्रिकहृदयपृथुस्ताम्रताल्वोष्ठजिह्वः सूक्ष्मत्वक्केशबालः सुशफगतिमुखो ह्रस्वकर्णोष्ठपुच्छः । जङ्घाजानूरुवृत्तः समसितदशनश्चारुसंस्थानरूपो वाजी सर्वाङ्गशुद्धो भवति नरपतेः शत्रुनाशाय नित्यम् । अश्रुपातहनुगण्डहृद्गलप्रोथशङ्खकटिवस्तिजानुनि । मुष्कनाभिककुदे तथा गुदे सव्यकुक्षिचरणेषु चाशुभाः । ये प्रपाणगलकर्णसंस्थिताः पृष्ठमध्यनयनोपरि स्थिताः । ओष्ठसक्थिभुजकुक्षिपार्श्वगास्ते ललाटसहिताः सुशोभनाः । तेषां प्रपाण एको ललाटकेशेषु च ध्रुवावर्त्तः । रन्ध्रोपरन्ध्रमूर्धनि वक्षसि चेति स्मृतौ द्वौ द्वौ । षड्भिर्दन्तैः सिताभैर्भवति हयशिशुस्तैः कषायैर्द्विवर्षैः सन्दंशैर्मध्यमान्त्यैः पतितसमुदितैस्त्र्यब्दपञ्चाब्दिकोऽश्वः । सन्दंशानुक्रमेण त्रिकपरिगणिताः कालिका पीतशुक्लाः काचा माक्षीकशङ्खा अथ चलनमतो दन्तपातं च विद्धि" । अश्नाति सर्वम् अशक्नन् । ३ अग्निविशेषे । अश्नुते व्याप्नोति । ४ व्यापके त्रि० अश्वपर्णशब्दे उदाहरणम् । "विष्णोरश्वस्य वाजिनम्" ता० ब्रा० । ५ यदुवंश्यचित्रकस्य पुत्रभेदेऽश्वबाहुशब्दे विवृतिः । गोत्रापत्ये अश्वा० फञ् । आश्वायनः तद्गोत्रापत्ये पुंस्त्री० । चतुरर्थ्यां कुमुदा० ठक् । आश्विकः वाजिसन्निकृष्टदेशादौ त्रि० । अश्वेन